

ŽEMAITIJOS ETNINĖS SAVIMONĖS REGIONO ERDVINĖ STRUKTŪRA

Valdas Petrulis

Vilniaus universitetas, M. K. Čiurlionio g. 21/27, LT-03101, Vilnius

El. paštas: valdaspetrulis@yahoo.com

Įvadas

Lietuvoje po 1990 m. vis daugiau dėmesio skiriama kultūros geografijai – vienai svarbiausių visuomeninės geografijos šakų. Tradiciniame Vakarų moksle kultūros geografija yra perėjusi įvairius raidos etapus, tačiau Lietuvoje platesni kultūrinių reiškinių teritorinės sąskaidos pažinimo tyrimai pradėti tik prieš gerą dešimtmetį (Gaučas, 1997; Daugirdas, 1998, 2000, 2002, ir kt.). Didesnio šalies geografų įdirbio kultūros lauko tyrimuose būtinumas susijęs ir su visuotinio geografijos mokslo vystymosi tendencijomis. 2000 metais 29-ojo tarptautinio geografų kongreso deklaracijoje (29-ojo..., 2001) konstatuojama, kad geografų vaidmuo nustatant Žemės žmonių kultūros įvairovę yra labai svarbus. Turint omeny plačią neištirtų kultūros reiškinių erdvę Lietuvos geografams pirmiausia vertėtų identifikuoti šalyje vykstančius fundamentalius kultūros procesus.

Šio darbo tikslas – suformuluoti dabartinio Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinės (teritorinės) struktūros koncepciją. Atitinkamai iškeliami ir pagrindiniai darbo uždaviniai: 1) pateikti etninės savimonės regiono sampratos teorines nuostatas, 2) identifikuoti Žemaitijos etninės savimonės regiono teritorinės sąskaidos principus bei, atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, 3) pasiūlyti hipotetinio Žemaitijos teritorinio administracinio vieneto optimalias ribas. Žemaitija – aktualus Lietuvos (sub)etninis regionas. Šis regionas dėl ryškių vietos tradicijų, savitos istorijos, tarmės ir kitų išskirtinių savybių gali būti laikomas etninio regiono etalonu, todėl Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinės struktūros nagrinėjimui taikyta tyrimo metodika gali būti taikoma kitų, ne tokių raiškių, šalies etninių grupių (Lietuvoje pagal etninių grupių rangą – daugiausiai subetninių) regionų (pvz., Aukštaitijos, Dzūkijos) kompleksiškuose tyrimuose. Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinės struktūros pažinimas aktualus ir taikomiesiems tikslams. Racionaliam krašto valdymui ir tvarkymui pastaraisiais metais siūloma Lietuvos teritorinio administracinio suskirstymo reforma. Viena svarbiausių reformos idėjų, iškeliami ir geografų (Kavaliauskas, 2004), – remiantis etniniu kriterijumi įsteigti Eurostatistinės sistemos NUTS-2 teritorinį lygmenį atitinkančius teritorinius administracinius vienetus. Vienas šio lygmens regionų būtų ir Žemaitija, todėl jos erdvinės struktūros identifikavimas apsaugotų nuo galimų problemų, susijusių su regiono ribų nustatymu.

Tiek žemaitiškos etninės savimonės, tiek ir kitų žemaitiškos kultūros komponentų teritorinė sudėtis įvairiais istoriniais laikotarpiais ženkliai kito. Nors šiame darbe nagrinėjama tik dabartinio Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra, netgi kelių šimtmečių senumo veiksniai yra reikšmingi egzistuojantiems regiono sąskaidos dėsningumams. Atitinkamai darbe nėra detalios atskleidžiamas žemaitiškos kultūros unikalumas, o koncentruotai nagrinėjami tik lemiamą reikšmę Žemaitijos erdvinei struktūrai turintys etninės kultūros procesai ir komponentai. Platesnė istorinė žemaitiškos kultūros raida, svarbiausių jos etnokultūrinių komponentų teritorinė dinaminė raiška pateikiama VU Bendrosios geografijos katedroje vykdytame darbe (Petrulis, 2003), kurio dalis rezultatų jau paskelbta mokslo spaudoje

(Petruelis, 2005). Dabartinis tyrimas skirtas integraliausiajam Žemaitijos kultūros regiono sistemos elementui – žemaitiškos etninės savimonės teritoriniam dariniui. Tiriant sociologinės apklausos metodu susidarytų išsamesnis žemaitiškos etninės savimonės regiono erdvinės struktūros vaizdas, tačiau dėl ribotų laiko ir finansinių išteklių šis metodas darbe netaikytas. Jį kompensuoja lyginamasis ir analitinis aprašomasis metodai. Už metodinę pagalbą, skirtą nagrinėjamo regiono pažinimui, darbo autorius yra dėkingas doc. V. Daugirdui.

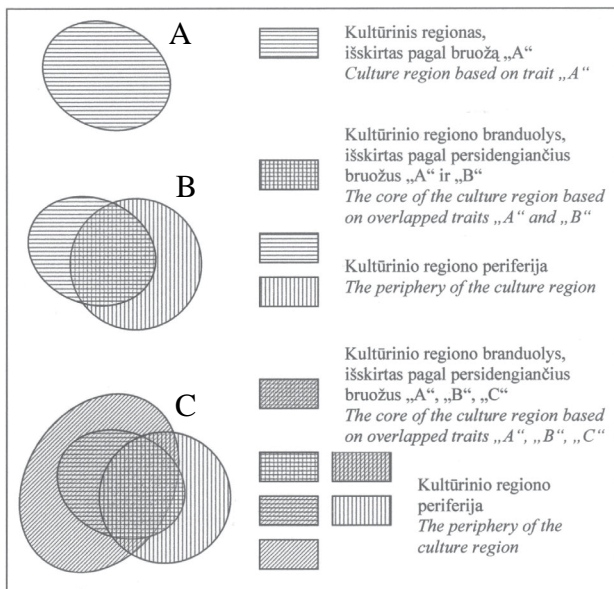
1. Etninės savimonės regiono identifikavimas

Etninė savimonė yra vienas reikšmingiausių ir integraliausių kultūros komponentų, todėl etninės savimonės regiono (mezomastelio teritorinio darinio) išskyrimo metodika yra analogiška bendroms kultūros regiono identifikavimo teorinėms nuostatoms. JAV kultūros geografi (Austin, Honey, Eagle, 1987; Jordan, Domosh, Rowntree, 1997) išskiria tris kultūros regionų tipus – formaliuosius, funkcinis ir vernakularinius (angl. *vernacular*) regionus. Formalusis kultūros regionas identifikuojamas remiantis vieno ar kelių kultūros komponentų (bruožų) (pvz., kalbos) objektyviu egzistavimu tam tikrame areale. Funkcinis kultūros regionas yra arealas, organizuotas politinėms, socialinėms, ekonominėms ir kitoms funkcijoms atlikti bei turintis reikšmės arealo gyventojų kultūriniam bendrumui (pvz., valstybės teritorinis administracinis vienetas). Vernakularinis regionas išskiriamas kaip subjektyvią regioninę savimonę turinčių gyventojų užimamas arealas.

Kartais vernakularinis regionas gali sutapti su formalioju ar funkcinio regionu (Austin, Honey, Eagle, 1987), tačiau tokiu atveju išskirti patį vernakularinį regioną yra sudėtinga. Iliustratyvus vernakularinio regiono pavyzdys gali būti arealas, kurio gyventojai mano kalbą viena tarpe, nesutampantis su tos pačios tarmės izoglosomis, rodančiomis šio lingvistinio reiškinio paplitimo ribas. Tarminis darinys, sutampantis su izoglosomis, yra formalusis regionas, dažniausiai išskirtas profesionalių kalbininkų pagal objektyvius (formaliuosius) kriterijus, o vernakularinis regionas ypatingas būtent tuo, kad jo gyventojų tarminė savimonė yra subjektyvi, t.y. nesutampanti su kalbininkų tarmės regiono atstovams priskiriamomis formaliomis tarminėmis savybėmis. Pats kultūros regionų tipų identifikavimas ir jų tarpusavio santykių nustatymas susijęs su tikslesnės teorinės bazės kūrimu bei detaliais tyrimais.

Funkciniai kultūros regionai dažniausiai yra aiškių ribų, turi centrinius taškus, kuriuose koordinuojamos ir nukreipiamos funkcijos. Formaliesiems ir daugumai vernakularinių regionų dėl aiškių ribų nebuvimo būdinga branduolio ir periferijos struktūra. Šių dviejų tipų regionų, išskirtų pagal vieną kultūros komponentą, periferijoje nustatytas kultūros bruožas persidengia su kaimyniniu konkuruojančiu bruožu (pvz., bilingvizmas), o regiono branduoliui persidengimas nebūdingas. Formalusis regionas, išskirtas pagal kelis kultūros komponentus, yra sudėtingesnės branduolio ir periferijos struktūros. Kelių kultūros bruožų arealai nebūtinai sutampa. Regiono dalis, kurioje visų nagrinėjamų kultūros komponentų arealai perdengia vienas kitą, vadinama kultūrinio regiono branduoliu. Kita regiono dalis, apimanti ne visus būdingus nagrinėjamus kultūros komponentus teritorijoje, vertinama kaip formaliojo regiono periferija (Jordan, Domosh, Rowntree, 1997).

Atsižvelgiant į etninės savimonės regiono priskyrimą formaliųjų kultūros regionų tipui (Jordan, Domosh, Rowntree, 1997), etninės savimonės regiono erdvinė struktūra yra analogiška hipotetinio formaliojo kultūros regiono, išskirto pagal kelis kultūros komponentus, erdvinei branduolio ir periferijos sąskaidai (1 pav.). Be bendrų formaliųjų regionų tipo savybių, etninės savimonės regionai turi tik jiems būdingas erdvinės struktūros ir jos dinamikos savybes, susijusias su etninės savimonės reiškinio sudėtingumu.

1 pav. Hipotetiniai formalieji kultūriniai regionai (Jordan, Domosh, Rowntree, 1997).
Fig. 1. Hypothetical formal culture regions (Jordan, Domosh, Rowntree, 1997).

Gyventojų grupės priklausymą (sub)etnosui lemia esminis etninės savimonės egzistavimo veiksnys. Esant etninei savimonei gyventojai save suvokia kaip tam tikros etninės grupės narius. Etninė savimonė susideda iš įvairiausių tarpusavyje grįžtamaisiais bei sudėtingais ryšiais susijusių etnokultūrinių komponentų, determinuojančių etninės grupės išskyrimą. Etnokultūros bruožai (etniniai markeriai) yra tik tie kultūros komponentai, kurie atlieka etnodiferenciacinę funkciją, atskirdami „savus“ etninės grupės narius nuo „svetimų“ etnosų narių. Kartu etnokultūros bruožai atlieka etnointegracinę funkciją – suvienija ir stabilizuoja etninės grupės narius (Бромлей, 1983; Ерасов, 2000). Kultūros komponentų reikšmė etniškumui kinta. Atskiruose etninės grupės raidos etapuose jos narių teikiama reikšmė svarbiems juos integruojantiems ir skiriančiais nuo „svetimų“ kultūros komponentams gali kisti. Kai kurie svarbūs kultūros bruožai etninės grupės vystymosi etapuose gali transformuotis ar išvis išnykti, užleisti vietą kitiems etninę grupę integruojantiems kultūros komponentams (Островский, 1984; Арутюнов, 2000; Крюков, 2000). Kriterijų, galinčių skirti žmonių grupes, yra labai daug. Vienais laikais iškeliami vieni, kitais – kiti. Tai nebūtinai reiškia, kad tie skirtumai anksčiau neegzistavo – jie tiesiog galėjo būti netiesioginiai (Savukynas, 2002). Taigi įvairūs kultūros komponentai tam tikrą laiką gali ženklinti etniškumą, o toks gyventojų arealas atitinkamai performuojamas pasikeitus etnokultūros bruožų tarpusavio hierarchijai.

Viena svarbiausių etninių grupių savybių – savos teritorijos turėjimas (Бромлей, 1983; Ерасов, 2000; Jary, Jary, 1995). Tarp mokslininkų kyla diskusijų dėl teritoriškumo svarbos. Nedidelė dalis tyrinėtojų (Гумилев, 1989) teigia, kad etnosams, kaip ir vienos rūšies gyvūnų grupėms, būdingas instinktas turėti savo teritoriją. Dauguma mokslininkų etninių grupių teritoriškumą linkę laikyti išmoktu elgesiu (Jordan, Domosh, Rowntree, 1997). Abiem atvejais konkrečios etninės grupės teritorija atpažįstama pagal išmoktų etnokultūrinių bruožų teritorinę sklaidą. Etninės grupės teritorija performuojama tiek pasikeitus etnokultūrinių bruožų hierarchijai, tiek kintant etnosui reikšmingų kultūros komponentų arealams.

Etninės savimonės regioną galima apibrėžti kaip tam tikros grupės gyventojų, laikančių save vieno (sub)etnosu nariais, t.y. turinčių etninę savimonę, užimamą arealą. Etninės savimonės regiono branduolyje vienos etninės grupės narių dalis tarp visų gyventojų turėtų būti žymi bei mažiausiai apie du kartus didesnė negu periferijoje. Pati etninės savimonės regiono periferija savo ruožtu gali būti struktūrinama tiek dėl kelių etninės savimonės regionų

kaimynystės, tiek dėl kelių etninių ženklų arealų nesutapimo. Etninės savimonės regiono periferiją derėtų vertinti kaip kontaktinę zoną tarp vietinio ir kaimyninių etninės savimonės regionų. Etninės grupės užimamo arealo dinamika sąlygojama ne tik vidinių veiksnių, bet ir kultūros difuzijos. JAV kultūros geografas (Jackson, 1985; Jordan, Domosh, Rowntree, 1997) išskiria du difuzijos – erdvinės išmoktų idėjų, inovacijų ir elgsenos sklaidos – tipus: 1) ekspansinę difuziją – „sniego kamuolio“ principu veikiančią idėjų sklaidą, į paplitimo arealą įtraukiančią vis naujas gyventojų grupes ir 2) perkeliama difuziją – kultūros bruožus naujoje teritorijoje skleidžiamus migracijos būdu. Etninės savimonės regiono performavimą įtakoja tik tokie kultūros difuzijos komponentai, kurie pakeičia etninių markerių tarpusavio hierarchiją ar išbalansuoja vieno ar kelių etninių komponentų arealų ribas.

2. Žemaitijos etninės savimonės regiono branduolys

1411 m. įkurtos Žemaičių seniūnijos ribos iš pradžių nesutapo su etninėmis žemaičių ribomis, ji apėmė kur kas didesnę teritoriją: vakaruose – asimiliuojamas ir naujai žemaičių apgyventas kuršių žemes iki Baltijos jūros ties Palanga ir Šventaja, šiaurės rytuose – pietinį Žiemgalos pakraštį, pietuose – šiaurinę Užnemunės dalį (iki Virbalio). Rytinė Žemaičių seniūnijos riba buvo vedama Nevėžio upe (nuo Raudondvario iki Vadakstėlių) (Daugirdas, 1997). Įkurtos Žemaičių seniūnijos gyventojai buvo vadinami žemaičiais (Zinkevičius, 1968; Gudavičius, 1988). XVI a. istorikas A. Vijūkas–Kojelavičius apibūdina Lietuvą, Žemaitiją ir Rusiją kaip karinius–etninius vienetus (Vijūkas–Kojelavičius, 1989; Jurginis, 1989b). Panašios nuomonės buvo ir kitas XVI a. istorikas M. Strijkovskis, kurio 1582 m. išleista knyga buvo pavadinta „Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir visos Rusijos kronika“ (Jurginis, 1989a). Šie XVI a. istorikų vertinimai atspindi tuometinę būdingą etninės savimonės siejimą su priklausymu konkrečiam politiniam administraciniam vienetui. Žemaitija šiuo atveju nėra išimtis – Žemaičių seniūnijos gyventojai įgauna žemaitišką etninę savimonę. 1795 metais šiaurinę Užnemunę priskyrus Prūsijai, kita seniūnijos dalis atiteko Rusijai. Pastarojoje, kaip rodo XIX a. vidurio statistiniai duomenys (Ковенская..., 1861), vietiniai gyventojai laikė save etniniais žemaičiais.

XIX amžiuje Vakarų Europoje plėtęs įsitikinimas, kad kalba ir tautybė yra tapačios (Subačius, 1998), greitai sklido į rytus. Vykstant šiai ekspansinei difuzijai jau 1897 m. caro valdomos Rusijos, kuriai tuomet priklausė Žemaitija, gyventojų surašymo metu (Первая..., 1904) tautybė buvo siejama su kalba. 1933 metais pasirodžius kalbininko A. Salio lietuvių kalbos tarmių žemėlapiui (Salys, 1999) bei nuo XIX a. pabaigos įsitvirtinus vakarietiškai etninės savimonės determinavimo remiantis lingvistine priklausomybe tradicijai, žemaičių etninės grupės gyvenama teritorija ima vis geriau sutapti su žemaičių tarmės arealu. Tokiomis aplinkybėmis susiklostė nauja Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra, kuri ryški ir dabar. Žemaitiškos etninės savimonės regiono branduolys užima šiaurinės ir pietinės žemaičių patarmių arealą.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje (LDK) XVI–XVII a. kuriantis religinei raštijai formavosi du raštų kalbos variantai: vienas buvo skirtas Žemaičių vyskupijai, kitas pirmiausia turėjo tenkinti Vilniaus vyskupijos gyventojų poreikius. Pirmasis raštų kalbos variantas (reformatų Daukšos, Petkevičiaus, Chilinskio ir kt. raštai) turėjo visas Nevėžio baseinui būdingas tarmines savybes. Jam pradžių davė anuometinė šio krašto tarmė, nuo seniai atlikusi tam tikro šnekamojo interdialekto funkcijas Žemaičių seniūnijoje ir vyskupijoje. Šis raštų kalbos variantas (šių dienų požiūriu aukštaitiškas) anuomet buvo vadinamas „žemaičių kalba“. Jį tada gyventojai griežtai skyrė nuo antrojo raštų kalbos varianto (Sirvydo, Jaknavičiaus, 1605, 1677 m. katekizmų ir kt. raštų), anuomet vadinto „lietuvių kalba“, kuriam pradžių davė

Vilniaus ir jo apylinkių tarmė (Zinkevičius, 1977, 1981). Nuo XVIII a. pradėjo formuotis nauja, dabartinė, žemaičių tarmės samprata. Žlugus LDK ir sunykus jos seniesiems administraciniams padalijimams, buvusios Žemaičių seniūnijos šiaurės vakaruose dėl kuršių ir tuometinių „žemaičių“ sąmaišos atsiradusi tarmė gavo tradicinį žemaičių tarmės vardą, o kitos Lietuvos dalies tarmė (taigi ir krašto, davusio pradžią anų laikų „žemaičių kalbai“) imta vadinti aukštaičių tarme. Kalbos istorijos požiūriu aukštaičių tarmė yra neabejotinai senoviškesnė, išlaikiusi daugiau senųjų lietuvių kalbos ypatybių. Žemaičių tarmėje senoviniai kalbos garsai, iš dalies ir formos, yra labiau pakitę, nutolę nuo prototipo. Ypač tai būdinga žemaičių šiaurinei patarnei, kurios areale senovėje gyveno kuršiai, manoma, galutinai sužemaitėję tik apie XVI a. vidurį. Taigi žemaičių tarmės kilmę tam tikru mastu galima sieti su kuršišku substratu (Zinkevičius, 1981, 1987b). Z. Zinkevičius šių dienų žemaičių tarmę dėl kuršiško substrato įtakos traktuoja kaip lietuvių dialektą „kuršių lūpose“. Tokio traktavimo atspindžių galima išvėlyti ir kai kuriuose senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose. Matyt, iš tradicijos sužemaitėjusių kuršių dialektas ilgą laiką buvo vadinamas kuršišku ir siejamas su senovės kuršiais. D. Kleinas, apibūdindamas XVII a. vidurio LDK tarmes, atskiria kuršių tarmę, turėdamas omenyje dabartinės žemaičių šiaurinės patarmės ir, tikriausiai, Klaipėdos apylinkių plotą. 1673 metais išleistoje K. Sapūno gramatikoje dabartinė žemaičių tarmė vadinama kuršiuojančiąja. Su kuršių vardu šiaurinės žemaičių patarmės ploto gyventojai buvo siejami net iki XIX a. pradžios (Zinkevičius, 1981, 1987a).

Dar XIII–XIV a. didelę dabartinės žemaičių tarmės arealo dalį užėmė Keklio žemė, kurioje gyveno kuršiai. Keklio rytinė riba ėjo Veiviržėnų, Rietavo, Luokės, Kuršėnų, Papilės apylinkėmis. Dėl nuolatinių karų kuršiai laipsniškai traukėsi į vakarus ir šiaurės vakarus, o į jų apleistus plotus atsikėlė gretimos žemaičių srities gyventojai (Zinkevičius, 1987b). Kuršių substratas paveikė ne tik į Keklio teritoriją atsikėlusius gyventojus bei lėmė dabartinės žemaičių tarmės, pirmiausia jos šiaurinės patarmės, susiformavimą. Tikėtina, kad kuršių substrato sukeltos atskiros izofonos ilgainiui pasislinko toliau į pietryčius. Ryškesnio kuršiško substrato nėra tik žemaičių tarmės arealo pietrytiniuose pakraščiuose (Zinkevičius, 1981).

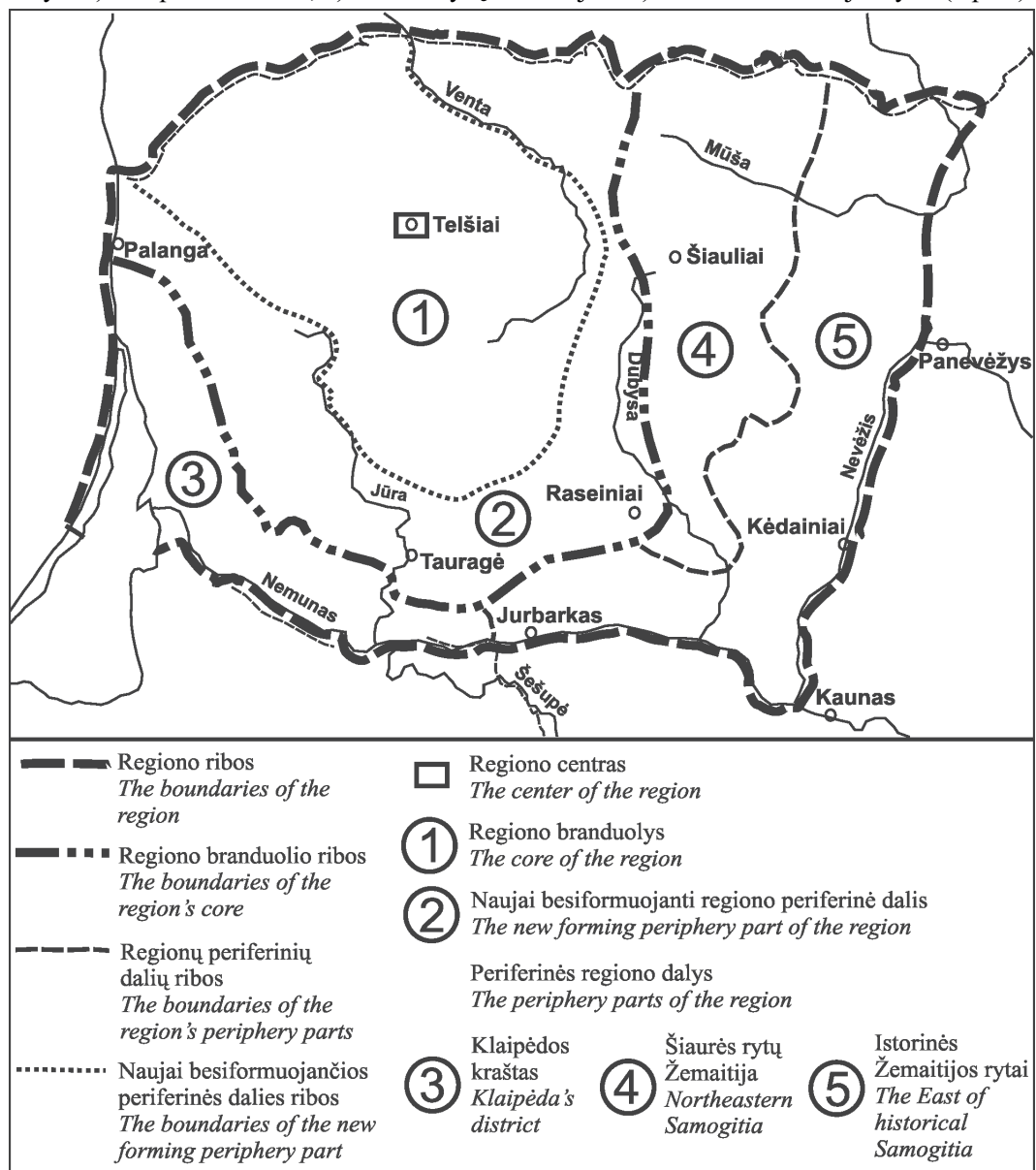
Žemaičių tarmės arealas skaidomas į tris – šiaurinės, pietinės ir vakarinės patarmių – dalis (Salys, Zinkevičius, 1988). Šiaurinės patarmės plotas yra savotiškas Žemaitijos etninės savimonės regiono branduolio branduolys, nes jame paplitęs kalbinis dialektas yra labiausiai nutolęs nuo aukštaičių tarmės savybių. Dabartinės žemaičių šiaurinės patarmės ploto perėjimą į branduolį XVIII a. žymi Žemaitijos administracinio centro funkcijų priskyrimas Telšiams – juose 1764 m. įsteigti Pilies ir Žemės teismai. 1775 metais šie teismai iš Telšių buvo perkelti į Šiaulius, tačiau 1790 m. grąžinti į Telšius, kartu paliekant minėtas institucijas Šiauliuose. Nuo XVI a. pabaigos iki XVII a. 7-o dešimtmečio Raseiniai buvo vienintelis administracinis centras Žemaitijoje, kur posėdžiavo Pilies ir Žemės teismai (Aleksandravičius, 1997). Pietiniame žemaičių patarmės plote esantys Raseiniai žymi ilgalaikės istorines dabartinės pietinės žemaičių patarmės branduolio savybes, o šiaurinės žemaičių patarmės arealo centras Telšiai išreiškia tiek nuo XVIII a. susiformavusį dabartinį žemaitiškos etninės savimonės regiono branduolį, paremtą kuršiško substrato žemaičių tarme, tiek centro funkcijų permanentinį telkimą šiame mieste. Svarbu akcentuoti, kad į dabartinį Žemaitijos etninės savimonės regiono branduolį patenka tik ta žemaičių tarmės arealo dalis, kuri yra buvusių Žemaičių seniūnijos ir vyskupijos ribose. Vakarinė patarmė, esanti istorinio Klaipėdos krašto šiaurėje, regiono branduolio savybių neturi.

Dabar formuojasi kokybiškai nauja Žemaitijos etninės savimonės regiono periferinė dalis, kuri apima šiaurinės ir pietinės žemaičių patarmių arealo pakraščius. Juose kasdieniame bendravime dėl ekspansinės difuzijos plinta, ypač tarp jaunimo, bendrinė (vakarų aukštaičių) kalba.

Todėl čia žemaitiška etninė savimonė, kuri remiasi žemaičių tarpe, pamažu gali silpnėti. Ši periferinė dalis kokybiškai dar yra artimesnė Žemaitijos etninės savimonės regiono branduoliui negu periferijai, tačiau jau netolimoje ateityje čia gali išryškėti vis stipresnės žemaitiškos etninės savimonės praradimo (silpnėjimo) tendencijos. Į šią periferinę dalį įeina Rietavo, Palangos, Kretingos, Mažeikių, Akmenės, Raseinių, Tauragės ir kitos apylinkės.

3. Žemaitijos etninės savimonės regiono periferija

XIX a. pabaigoje pradėjo formuotis ir XX a. pirmoje pusėje galutinai susiformavo dabartinio Žemaitijos etninės savimonės regiono periferijos struktūra. Periferiją sudaro trys dalys: 1) Klaipėdos kraštas, 2) Šiaurės rytų Žemaitija ir 3) istorinės Žemaitijos rytai (2 pav.).

2 pav. Dabartinio Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra.

Fig. 2. The spatial structure of the contemporary region of Samogitian ethnic self-consciousness.

Vakarinės žemaičių patarmės arealas – nuo Klaipėdos iki Šilutės (Salys, Zinkevičius, 1988) – nepatenka į Žemaitijos etninės savimonės regiono branduolį. Vakarinės žemaičių patarmės plotas užima šiaurinę Klaipėdos krašto, vienos iš žemaitiškos etninės savimonės regiono periferinės dalies, pusę. Nors po 1923 m. įvykusio Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos šiaurinės Klaipėdos krašto dalies gyventojai kalbėjo žemaičių tarme, dėl religinių, istorinių, ekonominių skirtumų klaipėdiškiai išlaikė savitą identitetą (Hermann, 2000). Klaipėdos krašte vyraujant liuteronų tikėjimui, o etninės Žemaitijos branduolyje – katalikybei, bei krašto gyventojams palaikant glaudžius kontaktus su Vokietija ir jaučiant savo socioekonominių pranašumą prieš etninius žemaičius, klaipėdiškiai net neryškias vartojamos vakarinės žemaičių patarmės ypatybes traktavo kaip savo neatitikimą žemaitiškai etninei tapatybei. Nežemaitišką Klaipėdos krašto šiaurinės dalies (formaliosios vakarinės žemaičių patarmės) kalbinę savimonę atspindi I. Simonaitytės pastaba savo knygos redaktoriams dėl Veiviržo upės pavadinimo: turįs būti Veiviržas, nes *mes nežinom Veiviržo. Gal Žemaitijoje taip ir sakoma* (Bukelienė, 1998). Tų metų vernakularinis žemaitiškos kalbinės savimonės regionas, remiantis I. Simonaitytės fraze, neapėmė vakarinės žemaičių patarmės arealo ir taip skyrėsi nuo formaliojo žemaičių tarminio regiono. Tokią tarmės regiono konfigūraciją vakaruose tikriausiai lėmė analogiška žemaitiškos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra.

Net ir po Antrojo pasaulinio karo, išnykus didžiulei senųjų gyventojų grupei, naujieji atsikėlėliai (daugiausia žemaičiai) įgavo savitą pajūrio, pamario srities identitetą (Hermann, 2000). Tokio vertinimo pagrįstumą patvirtina Neringos gyventojų reakcija, kai 2003 m. Neringoje apsilankęs Lietuvos Prezidentas R. Paksas vietinius gyventojus pavadino žemaičiais. Neringiškiai į šią Prezidento pastabą atsakė: *Mes ne žemaičiai, o kuršiai* (Pilaitienė, Sabalytė, 2003). Klaipėdos kraštas susideda iš dviejų subdalių. Viena iš jų atitinka vakarinės žemaičių patarmės arealą, kita užima pietinę Klaipėdos krašto dalį (Pagėgių, Viešvilės, Smalininkų ir kt. apylinkės). Pastaroji subdalis tapo periferija, t.y. sužemaitėjo, tik po Antrojo pasaulinio karo migracijos iš Žemaitijos branduolio bei dėl palaikytų ryšių su pakitusia šiaurine Klaipėdos krašto dalimi. Pietinė Klaipėdos krašto subdalis neįeina į žemaičių tarmės arealą, todėl čia žemaitiška etninė savimonė silpnesnė. Tačiau dabar Klaipėdos kraštą dalyti į dvi atskiras periferines dalis būtų netikslinga, nes silpstantis žemaičių tarmės vartojimas būdingas ir vakarinės žemaičių patarmės arealui. Taigi šiaurinėje Klaipėdos krašto subdalyje silpstanti žemaitiška etninė savimonė, taip darydamasi vis panašesnė į pietinės subdalies gyventojų savimonę, kokybiškai suvienodina visą Klaipėdos krašto arealą.

Kita Žemaitijos etninio regiono periferinė dalis – Šiaurės rytų Žemaitija (Šiaulių, Gruzdžių, Kruopių, Radviliškio ir kt. apylinkės). Čia gyventojai, nepatekdami į žemaičių tarmės arealą, kaip rodo surašymo duomenys (Первая..., 1904), net 1897 m. laikė save žemaičiais. 1897 metų gyventojų surašymo metu buvo išskirtos atskiros žemaičių ir lietuvių tautybės. Žemaičiai tarp žemaičių ir lietuvių (bendrai) sudarė 89% Šiaulių miesto ir tik 1% Šeduvos miesto gyventojų (lent.). Taigi riba rytuose (tarp Šiaulių ir Šeduvos miestų), skirianti žemaičių ir lietuvių (aukštaičių) etnosus, yra gan aiški. Remiantis tuo, kad žemaičių dalis tarp žemaičių ir lietuvių (bendrai) Kauno apskrityje siekė 14%, Raseinių apskrityje – 88%, o Raseinių mieste – 96%, galima išvesti bent apytikslę pietrytinę tuometinių žemaičių gyvenamos teritorijos ribą. Tikėtina, kad ji buvo gana artima žemaičių tarmės arealo riboms.

Yra duomenų, patvirtinančių, kad XIX a. pradžioje Gruzdžių, Kruopių ir Radviliškio apylinkėse vietiniai gyventojai save vadino žemaičiais, o savo kalbą – žemaičių (Zinkevičius, 1968; 1987a). Dar XX a. pradžioje Radviliškio apylinkių gyventojai, įtakojami žemaitiškos etninės savimonės, manė kalbą žemaitiškai. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Radviliškio apylinkėse klausdavo, kokia kalba kunigas skaitęs Evangeliją – žemaitiškai ar lenkiškai (Zinkevičius, 1994; Salys, Ivinskis, 1966),

mat Radviliškio bažnyčioje Evangelija sekmadieniais pakaitomis buvo skaitoma abiem kalbomis (Salys, Ivinskis, 1966). Tačiau pamažu, dėl aukštaitiškos kalbinės priklausomybės, vietinių gyventojų žemaitiška etninė savimonė silpo ir dabar yra gerokai silpnesnė už Žemaitijos etninės savimonės regiono branduolio gyventojų žemaitišką savimonę. Šios Žemaitijos etninio darinio periferinės dalies išskyrimas paneigia paplitusią nuomonę, kad Tilžės gatvė Šiauliuose nuo seniai yra Žemaitijos ir Aukštaitijos etninė riba.

Šiauliai Žemaitijai ypač reikšmingi buvo XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Šiuo trumpu laikotarpiu Šiauliai tapo netgi viso Žemaitijos regiono svarbiausiu miestu (Aleksandravičius, 1997). Šiaulių miesto vyravimą Žemaitijoje atspindi ir 1918–1920 m. įvykiai. Tuo metu, siekiant pasipriešinti bolševikams, Šiauliuose besiorganizuojantis kovos vienetas buvo vadinamas „Žemaičių pulku“ (Ališauskas, 1972). Netgi dabartiniu laikotarpiu, nusilpus Šiaulių apylinkių gyventojų žemaitiškai etninei savimonei, naujame Šiaulių rajono herbe vaizduojama iš Žemaitijos herbo paimta lokio figūra (Šiuparys, 2002).

Galima išskirti dar vieną Žemaitijos etninės savimonės regiono periferinę dalį – istorinės Žemaitijos rytus. Šis arealas (Jurbarko, Veliuonos, Vilkijos, Kėdainių, Krakių, Šeduvos ir kt. apylinkės), patenkantis į XIX a. pirmosios pusės (1796–1849) Žemaičių vyskupijos teritoriją (Raudeliūnas, 1988), rytuose siekia Nevėžio upę, pietuose – Nemuną, pietvakariuose ribojasi su Klaipėdos kraštu ir žemaičių tarnės arealu, vakaruose – su Šiaurės rytų Žemaitijos periferine dalimi.

Lentelė. Kauno gubernijos gyventojų tautybė 1857 ir 1897 metais (Ковенская..., 1861; Первая..., 1904).
 Table. The ethnicities of the inhabitants of Kaunas Governor's District in 1857 and 1897 (Ковенская..., 1861; Первая..., 1904).

Apskritis <i>Counties</i>	A					B				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Miestai <i>Towns</i>										
Kauno a. Kaunas	59041	27320	41245	46,3	68,4	13124	81112	133195	5,8	13,9
Ukmergės a. Ukmergė	17	120548	22126	0,01	0,01	45	165535	63538	0,02	0,03
Zarasų a. Zarasai Vydžiai	–	113356	16502	0	0	13	103721	104753	0,01	0,01
Panevėžio a. Panevėžys	22284	73054	25212	18,5	23,3	58	159552	63271	0,03	0,04
Raseinių a. Raseiniai	119154	866	39141	74,9	99,3	157371	22090	55901	66,9	87,7
Telšių a. Telšiai	110903	39	23280	82,6	100	147353	1537	34461	80,4	99,0
Šiaulių a. Šiauliai Šeduva	107425	16883	30937	69,2	86,4	126957	41306	69671	53,4	75,5
Iš viso	418824	352066	198479	43,2	54,3	444921	574853	524790	28,8	43,6

A – Kauno gubernijos gyventojų tautybė 1857 m.; B – Kauno gubernijos gyventojų tautybė (nustatyta pagal gimtąją kalbą) 1897 m.: 1 – žemaičiai, 2 – lietuviai, 3 – kitos tautybės, 4 – žemaičių dalis tarp visų gyventojų (%), 5 – žemaičių dalis tarp žemaičių ir lietuvių (bendrai) (%)

A – The ethnicities of inhabitants of the Kaunas Governor's District in 1857; B – determined by the mother-tongue in 1897: 1 – Samogitians, 2 – Lithuanians, 3 – other ethnicities, 4 – the percentage of Samogitians among all the inhabitants, 5 – the percentage of Samogitians between Samogitians and Lithuanians.

XIX a. vidurio statistiniais duomenimis (Ковенская..., 1861), šiame areale vyravo žemaičiai. Šį teiginį patvirtina didelė žemaičių tarp visų žemaičių ir lietuvių sudaroma dalis: Kauno apskrityje – 68%, Raseinių a. – 99%, Šiaulių a. – 86%, Panevėžio a. – 23% (lent.). Tokia didelė žemaičių dalis tarp žemaičių ir lietuvių (bendrai) Panevėžio apskrityje ypač reikšminga. Dalis Panevėžio apskrities teritorijos į buvusios Žemaičių seniūnijos arealą nepateko, tačiau atsidūrė Žemaičių vyskupijos teritorijoje.

Todėl vos ne ketvirtoji žemaičių tarp žemaičių ir lietuvių (bendrai) dalis Panevėžio apskrityje turbūt susijusi su šios apskrities gyventojų etnine sąskaida, remiantis priklausymu ar nepriklausymu Žemaičių vyskupijai. Šią nuomonę patvirtina ir L. Jucevičius, XIX a. viduryje, kaip vieną iš Žemaitijos miestelių, minėjęs Joniškėlį (Jucevičius, 1959). Joniškėlis priklausė Žemaičių vyskupijos teritorijai, tačiau į Žemaičių seniūnijos arealą neįėjo. 1897 metų surašymo duomenimis (Первая..., 1904), nagrinėjama periferinė dalis tapo nebe žemaitiška, o lietuviška (aukštaitiška). Šis pokytis dėsningas – etninė savimonė tuo metu pradėta sieti ne su istorine, administracine, politine, o su kalbine priklausomybe. Todėl dabar istorinės Žemaitijos rytų periferinėje dalyje žemaitiška etninė savimonė yra labai silpna, būdinga tik pavieniams istorinė Žemaitijos tradicija besiremiantiems gyventojams – „aukštaitiškai kalbantiems žemaičiams“.

4. Hipotetinio Žemaitijos teritorinio administracinio vieneto ribos ir centras

Siūlant įsteigti Eurostatinės sistemos NUTS-2 teritorinį lygmenį atitinkantį Žemaitijos teritorinį administracinį vienetą remiantis etniniu kriterijumi, šis darinys turėtų neabejotinai apimti Žemaitijos etninės savimonės regiono branduolį – šiaurinės ir pietinės žemaičių patarmių arealą. Šiaurės rytų Žemaitijos periferinė dalis su centru Šiauliuose yra perpus žemaitiška ir aukštaitiška. Jos priskyrimą Žemaitijai ar Aukštaitijai galėtų lemti ir kiti, antriniai, veiksniai. Vis dėlto atsižvelgiant į objektyvius šimtmečio senumo duomenis – 1897 m. surašymo metu aiškiai dominavo žemaitiška etninė savimonė – šią periferinę dalį labiau tiktų priskirti Žemaitijai. Istorinės Žemaitijos rytai, kuriems būdingas reliktinis žemaitiškumas, be didesnių išlygų turėtų patekti į Aukštaitijos etninės savimonės regiono erdvę. Klaipėdos kraštas galėtų būti savarankiškas teritorinis vienetas (Mažoji Lietuva), kitu atveju – Žemaitijos dalis. Pastarasis sprendimas silpniau atspindėtų krašto, ypač pietinės jo dalies, gyventojų etninę savimonę.

Remiantis pateikta Žemaitijos etninės savimonės regiono teritorinės sąskaidos koncepcija galima iš esmės novatoriškai įvertinti hipotetinio Žemaitijos teritorinio administracinio vieneto padėties konstravimo mechanizmą. Žvelgiant iš Žemaitijos pozicijų, regionas susideda iš branduolio, kurio priskyrimas aptariamam hipotetiniam vienetui nekelia abejonių, bei trijų periferinių dalių. Pastarųjų priklausomybė administracinei Žemaitijai vertintina lyginant žemaitiškos ir kitos etninės savimonės stiprumo santykį kiekvienoje periferinėje dalyje atskirai. Dažniausiai šių buferinių periferinių dalių administracinė priklausomybė turėtų būti sprendžiama atsižvelgiant į bendrą visos valstybės sąskaidos principų kontekstą.

Naujausiuose Lietuvos teritorinės administracinės reformos pagal Eurostatinės sistemos NUTS-2 teritorinį lygmenį siūlymuose (Kavaliauskas, 2004) bei 2003 m. Etninės kultūros globos tarybos oficialiai nustatytame Lietuvos etnografinių regionų tinkle (Etninės..., 2003) Žemaitijos periferinės dalys neakcentuojamos kaip monolitiniai vienetai. Tik Klaipėdos kraštas (Mažoji Lietuva), nusprendus įvesti penktąjį etnokultūrinį regioną, virsta atskiru vienetu. Apsisprendus suformuoti tik 4 etnoregionus, Klaipėdos kraštas pagal etninę savimonę būtų artimiausias Žemaitijai. Nors istorinės Žemaitijos rytų periferinės dalies gyventojai dabartiniu laikotarpiu išsiskiria stipria aukštaitiška etnine savimone, pietinė arealo dalis (Jurbarko, Veliuonos ir kt. apylinkės iki Dubysos) Etninės kultūros globos tarybos buvo priskirta Žemaitijai.

Pietinė Žemaitijos riba, atsižvelgiant į periferinės dalies vientisumą, galėtų būti brėžiama šiauriau – ties Eržvilko ir Kalnųjų apylinkėmis. Tikėtina, kad dislokacinės dešiniojo Nemuno kranto aukščiau Dubysos sąlygos bei neryški vietos gyventojų subetninė priklausomybė lėmė šį techninį sprendimą. Nors visuomeniniuose žemaičių aktyvistų sambūriuose užsimenama apie Žemaitiją iki Nevėžio, tačiau istorinės Žemaitijos rytų periferinė dalis dabartinėmis žemaitiškos savimonės stiprumo lygio sąlygomis yra pernelyg aukštaitiška. Buvęs Žemaičių seniūnijos administracinis vienetas tų laikų sąlygomis tik iki XIX a. pabaigos įtakojo vietos gyventojų žemaitišką savimonę, o įsivyravus germaniškai etnolingvistinei koncepcijai (tautybę determinuojant kalba), buvę politiniai padalijimai yra beveik praradę svarbą. Painesnė situacija dėl Šiaurės rytų Žemaitijos periferinės dalies priskyrimo hipotetiniam Žemaitijos teritoriniam administraciniam vienetui atsiskleidžia ir iš Etninės kultūros globos tarybos sprendimo. Iš Šiaurės rytų Žemaitijos periferinės dalies tik Šiauliai priskirti Žemaitijai. Šiuo atveju rytinės Žemaitijos ribos nereikėtų pernelyg nukelti į vakarus. Meškuičių, Šiaulėnų ir kitas apylinkes iki Radviliškio tikslinga kartu su Šiauliais priskirti vienam etnoregionui.

Kadangi tarmiškai žemaitiškiausias yra šiaurinės patarmės arealas (pietinėje patarmėje – silpnėsnis kuršiškas substratas) (Zinkevičius, 1981, 1987b, 1994), o žemaitiška etninė savimonė labiausiai yra grindžiama žemaičių tarme, dėsninga, kad įtakingiausias regiono miestas yra Telšiai. Tai santykinai didelis bei istoriškai reikšmingas Žemaitijos miestas, kuris yra žemaitiškiausias, šiaurinės žemaičių, patarmės areale. Be to, Telšiai yra netoli žemaičių tarmės arealo vidurio. Kitų didesnių miestų – Šiaulių, Klaipėdos, Raseinių, Mažeikių, Kretingos, Tauragės buvimas regiono (besiformuojančioje) periferijoje, o žemaitiškos etninės savimonės regiono branduolyje esančių miestų silpna istorinė tradicija (Plungė, Šilalė) ar nepakankamas demografinis potencialas (istoriškai reikšmingi Varniai, Kražiai) sukuria sąlygas Telšiams nuo XX a. pradžios būti tvirtu žemaičių kultūros centru ir tapti hipotetinio Žemaitijos teritorinio administracinio vieneto centru.

Išvados

1. Žemaitijos etninės savimonės arealas užima dviejų funkcinių – XIX a. pirmosios pusės Žemaitijos vyskupijos ir Klaipėdos krašto – regionų erdvę. Formaliojo žemaitiškos etninės savimonės regiono ribų sutapimas su dviejų funkcinių regionų erdve suponuoja funkcinių regionų ypatingą reikšmę dabartinių Žemaitijos etnokultūrinių komponentų egzistavimui. Toks kultūros regionų tipų tarpusavio santykio problematiškumas atskleidžia kultūros geografijos teorinės bazės, skirtos regionų pažinimui, spragas. Teorinėms nuostatoms tobulinti pirmiausia būtini fundamentalių regionų detalūs tyrimai.

2. Atsižvelgiant į dabartinę Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinę struktūrą galima nustatyti esminį regiono raidos lūžio laikotarpį. XIX a. pabaigoje žemaitiškos etninės savimonės regiono erdvinė konfiguracija vis labiau tolo nuo funkcinių XIX a. pirmosios pusės Žemaitijos vyskupijos ir ankstesnės Žemaičių seniūnijos ribų. Žemaičių tarmės pagrindu išryškėjęs žemaitiškos etninės savimonės regiono branduolys įtakojo spartų aukštaitiškos etninės savimonės regiono plėtimąsi į istorinės Žemaitijos rytinę ir pietrytinę erdvę.

3. Egzistuojančių Žemaitijos etninės savimonės regiono periferinių dalių ribas lemia buvusių funkcinių, o ne formalijų regionų įtaka. Klaipėdos krašto periferinėje dalyje netgi vakarinės žemaičių patarmės reikšmė buvo nusverta funkcinio regiono ilgalaikiškumo įtakotos savitos istorinės, politinės, religinės, socioekonominės organizacijos. Šiaurės rytų Žemaitijos periferinę dalį tik iš vakarų riboja formalus žemaičių tarmės regionas. Rytinė periferinės dalies riba koreliuoja su reliktinės Upytės žemės vakarine briauna. Atitinkamai ir istorinės Žemaitijos rytų periferinės dalies pietrytinę ribą lėmė ilgalaikės administracinės sienos svarba.

4. Nuo XIX a. pabaigos prasidėjęs Žemaitijos etninės savimonės regiono nykimas šiaurės vakarų kryptimi yra įtakotas pasikeitusios žemaitiškos ir bendros lietuviškos etninių ženklų hierarchijos, sparčios ir nenaudingos Žemaitijai bendrinės lietuvių kalbos difuzijos. Vienas efektyviausių žemaitiškos etninės kultūros nykimo pristabdymo būdų – Žemaitijos teritorinio administracinio vieneto įsteigimas. Oficialus Žemaitijos regiono įteisinimas paskatintų vietos gyventojus instituciškai bandyti įteisinti žemaičių tarmę švietimo, religinėje, visuomeninėje ir kitoje veikloje, siekti regionui aktualesnės ekonominės ir socialinės politikos instrumentų. Atsižvelgiant į analogišką Vakarų Europos patirtį galima konstatuoti, kad oficialus etnokultūrinių teritorinių vienetų įteisinimas tik sustiprina etninės kultūros įvairovės išsaugojimo pagrandus.

Gauta 2005-03-15

Literatūra

- Aleksandravičius E.** (1997). Žemaitija XIX amžiuje. *Žemaitijos istorija*, Vilnius: Regnum fondas, p. 175–294.
- Ališauskas K.** (1972). Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920 m., Čikaga, 1 t.
- Austin C. M., Honey R., Eagle T. C.** (1987). *Human Geography*, St. Paul–New York–Los Angeles–San Francisco: West Publishing Company.
- Bukelienė E.** (1998). Ieva Simonaitytė ir žemaičiai. *Žemaičių praeitis*, t. 8, p. 258–261.
- Daugirdas V.** (1997). Lietuvos teritorinio administracinio suskirstymo istorinė geografinė analizė: Dr. disertacija/Vilniaus un-tas.
- Daugirdas V.** (1998). Ignalinos AE regiono kultūrinė transformacija ir politinė organizacija. *Ignalinos AE: žmogaus gyvenimo ir veiklos sąlygos*, Vilnius–Visaginas, p. 152–164.
- Daugirdas V.** (2000). Kultūriniai Šiaurės Lietuvos karstinio regiono ypatumai. *Šiaurės Lietuvos karstinis regionas: geografiniai gamtonaudos aspektai*, Vilnius, p. 186–193.
- Daugirdas V.** (2002). Lietuvos kultūrinis rajonavimas: Ataskaita/Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas; Geologijos ir geografijos in-tas, Vilnius.
- Etninės kultūros globos taryba** (2003). Lietuvos etnografiniai regionai; <http://www3.lrs.lt/owabin/owa-repl/inter/owa/U0123191.jpg>. (Žemėlapis.)
- Gaučas P.** (1997). Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida XVII a. antroje pusėje–1939 m.: istorinė–geografinė analizė: Dr. disertacija, Vilnius. (Rankraštis.)
- Gudavičius E.** (1988). Žemaitija. *Tarybinė lietuviškoji enciklopedija*, Vilnius, t. 4, p. 648–649.
- Hermann A.** (2000). Lietuvių ir vokiečių kaimynystė, Vilnius: Baltos lankos.
- Jackson W. A. D.** (1985). *The Shaping of our World: A Human and Cultural Geography*, New York–Chichester–Brisbane–Toronto–Singapore: John Wiley&Sons.
- Jary D., Jary J.** (1995). *Collins Dictionary of Sociology: 2-nd ed.*, Glasgow: HarperCollins Publishers.
- Jordan T. G., Domosh M., Rowntree L.** (1997). *The Human Mosaic: A Thematic Introduction to Cultural Geography: 7-th ed*, New York–Reading–Menlo Park–Harlow–Don Mills–Sydney–Mexico City–Madrid–Amsterdam: Addison Wesley Longman, Inc.
- Jucevičius L. A.** (1959). Raštai, Vilnius: Valst. grožinės literatūros l-kla.
- Jurginis J.** (1989a). A. Kojelavičiaus „Lietuvos istorija“ ir jos reikšmė. *Vijūkas–Kojelavičius A. Lietuvos istorija*, Kaunas: Šviesa, p. 5–33.
- Jurginis J.** (1989b). Paaikškinimai. *Vijūkas–Kojelavičius A. Lietuvos istorija*, Kaunas: Šviesa, p. 757–761.
- Kavaliauskas P.** (2004). Lietuvos Respublikos teritorinės sąrangos tobulinimas įvertinant istorinius ir etnokultūrinius veiksnius, *Liaudies kultūra*, Nr. 4, p. 9–15.
- Petrulis V.** (2003). Žemaitijos kultūrinis regionas: Bakalauro darbas/VU.
- Petrulis V.** (2005). Žemaitijos etninio regiono identifikavimo problema. *K. Šešelgio skaitymai – 2005. VII-osios jaunųjų mokslininkų konf., skirtos prof. K. Šešelgio gimimo devyniasdešimtmečio ir VGTU Urbanistikos katedros šešiasdešimtmečio jubiliejui*, p. 37–43.
- Pilaitienė A., Sabalytė E.** (2003). Tautai – pažadai, motinai – gėlės, *Lietuvos rytas*, Nr. 102, p. 2.
- Raudeliūnas V.** (1988). Žemaičių vyskupija. *Tarybinė lietuviškoji enciklopedija*, Vilnius, t. 4, p. 647.

- Salys A.** (1999). Lietuvių kalbos tarmių žemėlapis. Išleista 1933 m. *Lietuva žemėlapiuose*, Vilnius. (Žemėlapis.)
- Salys A., Ivinskis Z.** (1966). Žemaičiai. *Lietuvių Enciklopedija*, Boston: Lietuvių enciklopedijos I-kla, t. 25, p. 194–205.
- Salys A., Zinkevičius Z.** (1988). Lietuvių kalbos tarmės. *Tarybinė lietuviškoji enciklopedija*, Vilnius. (Žemėlapis.)
- Savukynas V.** (2002). Keletas protestantų įvaizdžių Lenkijos–Lietuvos valstybėje ir jų reikšmių rekonstravimo bandymas. *Lietuvių mentalitetai: tautinė istorija ir kultūros problemos*, Vilnius, p. 107–189.
- Subačius G.** (1998). Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos in-tas.
- Šiuparys G.** (2002). Šiaulių rajonas jau turi ir herbą, ir vėliavą, *Lietuvos rytas*, Nr. 49, p. 14.
- Vijūkas–Kojelavičius A.** (1989). Lietuvos istorija, Kaunas: Šviesa.
- Zinkevičius Z.** (1968). Lietuvių kalbos tarmės, Kaunas: Šviesa.
- Zinkevičius Z.** (1977). Dėl lietuvių raštų kalbos kilmės, *Baltistica*, Nr. 13(1), p. 237–244.
- Zinkevičius Z.** (1981). Žemaičių tarmės kilmės klausimu. *Iš lietuvių etnogenezės*, Vilnius, p. 12–18.
- Zinkevičius Z.** (1987a). Lietuvių kalbos istorija. T. 2. Iki pirmųjų raštų, Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius Z.** (1987b). Lietuviai ir kuršiai, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 1, p. 27–29.
- Zinkevičius Z.** (1994). Dėl žemaičių. Jų vardas, kilmė ir kt., *Naujasis dienovidis*, Nr. 10 ir 11, p. 5.
- 29-ojo tarptautinio geografų kongreso deklaracija Dėl geografijos mokymo vaidmens palaikant kultūros įvairovę: Preambulė** (2001), *Geografijos metraštis*, t. 34(1), p. 224–225.
- Арутюнов С. А.** (2000). Этничность – объективная реальность. *Этнос и политика: Хрестоматия*, Москва, с. 30–33.
- Бромлей Ю. В.** (1983). Очерки теории этноса, Москва: Наука.
- Гумилев Л. Н.** (1989). Этногенез и биосфера земли, Ленинград: Изд-во ЛГУ.
- Ерасов Б. С.** (2000). Социальная культурология, Москва: Аспект Пресс.
- Ковенская губерния. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба (1861).** Д. Афанасьев (сост.), Санкт-Петербург.
- Крюков М. В.** (2000). Еще раз об исторических типах этнических общностей. *Этнос и политика: Хрестоматия*, Москва, с. 20–24.
- Островский А. В.** (1984). Проблема динамики компонентов культуры и структурный подход. *Этническая культура: динамика основных элементов*, Москва, с. 39–49.
- Первая** всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. 17. Ковенская губерния (1904). Н. А. Тройницкий (ред.), Санкт-Петербург.

Valdas Petrusis

Vilnius University

The spatial structure of the region of Samogitian ethnic self-consciousness

Summary

A region of the ethnic self-consciousness is identified as an area comprising a group of inhabitants, who identify themselves as belonging to one ethnic group, i.e. having ethnic self-consciousness. The region of the ethnic self-consciousness is a dynamic derivative. The change of the spatial structure and regional borders are related with the changing hierarchy of ethnic components of self-consciousness and their territorial dispersion.

The region of Samogitian ethnic self-consciousness is divided into two great parts – the core and the periphery. The ethnic Samogitian core comprises the northern and southern area of Samogitian subdialects. Inhabitants who have Samogitian ethnic self-consciousness quantitatively dominate in this territory. The periphery of Samogitian ethnic self-consciousness region consists of three parts: 1) Klaipėda district, 2) North-eastern Samogitia and 3) the Eastern part of historical Samogitia. The distinct quantitative domination is not a characteristic feature of ethnic Samogitians in the space of periphery.

In the meantime a new periphery part of the region is forming, compressing the edges of northern and southern Samogitian subdialects, thus the territorial core of Samogitian ethnic self-consciousness is decreasing.

Since the 18-th century, when a new conception of Samogitian dialect has consolidated, the core of Samogitian ethnic self-consciousness has taken root in the area of northern and southern Samogitian subdialects. The Keklis land existed in the territory of northern Samogitian subdialect with its residents Curonians only in the 13th–14th centuries. Constant wars forced Curonians to gradually move to the west and north-west and the neighbours of Samogitians of those days moved to the Curonian dwelling space. It is assumed that there existed an intense Curonian–Samogitian bilingualism for some time, and finally the last Curonians took over the Samogitian ethnic self-consciousness in the middle of the 16th century. The Curonian substratum influenced not only the new inhabitants of Keklis land but predetermined the formation of Samogitian northern subdialect and present Samogitian dialect. The Samogitian linguistic derivative, influenced by the Curonian substratum, became the main platform of the regional core of Samogitian ethnic self-consciousness.

The peripheral part of Klaipėda district consists of two subparts. One of them coincides with the area of western Samogitian subdialect, the other one occupies the southern part of Klaipėda district (the surroundings of Pagėgiai, Viešvilė, Smalininkai and others). The latter subpart does not come into the area of Samogitian subdialect, that is why the Samogitian ethnic self-consciousness here is weaker. However it is not purposive meanwhile to divide Klaipėda district into two separate peripheral parts, because slackening usage of Samogitian dialect is a characteristic feature of the area of western Samogitian subdialect as well. Thus, the weakening Samogitian ethnic self-consciousness in this subpart of Klaipėda district, which becomes more and more similar to the self-consciousness of the southern subpart, quantitatively unifies all the area of Klaipėda district.

The other peripheral part of the region of Samogitian ethnic self-consciousness is the North-eastern Samogitia (the surroundings of Šiauliai, Gruzdžiai, Kruopiai, Radviliškis and others). Its inhabitants who do not fall under the area of Samogitian dialect, identified themselves as Samogitians even in the census of 1897. There were distinguished separate ethnicities of Samogitians and Lithuanians. The percentage of Samogitians was 89% in Šiauliai and only 1% of Šeduva. Thus, there exists a distinct margin in the east (between Šiauliai and Šeduva towns), separating the ethnic groups of Samogitians and Highlanders (Aukštaičiai). However, because of Highlanders' linguistic dependency, the Samogitian ethnic self-consciousness of the local inhabitants has grown weaker and in the meantime is considerably weaker than Samogitian self-consciousness in the core of Samogitian region.

One more peripheral part of the Samogitian ethnic region may be distinguished. That is the East of historical Samogitia. The inhabitants of this area (the surroundings of Jurbarkas, Veliuona, Vilkija, Kėdainiai, Krakės, Šeduva and others) identified themselves as Samogitians in 1857. According to the census of 1897 the mentioned peripheral part became Highlandic rather than Samogitian. This is a natural change as ethnic self-consciousness at that time was no more associated with historical–administrative–political membership but with linguistic one.

A qualitative new peripheral part of the region of Samogitian ethnic self-consciousness has been forming in recent decades. It compares with the edges of the area of northern and southern Samogitian subdialects (the surroundings of Rietavas, Palanga, Kretinga, Mažeikiai, Akmenė, Raseiniai, Tauragė and others). It is becoming more popular in the latter area (especially among the youth) to use the common Lithuanian language for everyday communication. This peripheral part is even more qualitatively closer to the core of Samogitian ethnic region but stronger tendencies of the loss or weakening of Samogitian ethnic self-consciousness are to be observed there in the near future.